

**МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОГО
РИНКОВОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ ТА НАПРЯМИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ**

Проведені дослідження дозволяють виділити три основні моделі сучасного ринкового господарства: економіка вільної конкуренції (корпоративна ринкова економіка); змішана ринкова економіка (характеризується співіснуванням різноманітних форм власності – приватної, корпоративної, колективної, муніципальної, державної, сімейної); соціально орієнтована ринкова економіка (ґрунтується на ринкових принципах і спрямована на підвищення соціальної захищеності людини в державі).

За визначенням відомого українського вченого В. Гейця, під соціально-ринковою економікою слід розуміти такий тип господарської системи, у якій діяльність соціально-економічних інституцій спрямована на досягнення соціальної справедливої захищеності, високого рівня та якості життя [1].

З урахуванням того, що «соціально орієнтованою економікою є народна економіка, що означає розвиток економіки в інтересах народу, та її модернізація – спосіб підвищення життєвого стандарту, що передбачає використання всіх типів і форм власності, всебічний соціальний захист населення й національне демократичне економічне планування» [2], основною метою державної соціально-економічної політики на сучасному етапі розвитку суспільства є створення умов для реалізації соціального потенціалу людини.

Широке коло теоретико-методологічних питань щодо розробки моделей формування соціально орієнтованої ринкової економіки є об'єктом наукових досліджень і численних публікацій зарубіжних учених

К. Аденауера, Ф. Бема, Л. Ерхарда, В. Репке, А. Рюстова та ін. Сучасним проблемам формування і функціонування соціально орієнтованої ринкової економіки та визначення ролі держави в ній присвячено праці вітчизняних економістів А. Гальчинського, В. Гейця, А. Деркача, О. Палія, Б. Панасюка, В. Скуратівського. Проте в економічній літературі немає однозначної думки щодо визначення єдиної моделі формування соціально орієнтованої ринкової економіки.

Таким чином, актуальним є вдосконалення моделі соціально-економічного розвитку України та визначення напрямків її реалізації.

Згідно з останніми офіційними документами нашою державою проголошено курс на формування соціально орієнтованої ринкової економіки. Так, у Щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України «Модернізація України – наш стратегічний вибір» та Експертній доповіді, підготовленій Національним інститутом стратегічних досліджень до Послання Президента України В. Януковича до Українського народу «Україна XXI століття. Стратегія реформ і суспільної консолідації» [3, 4] відзначається, що для України соціально-економічна модернізація означає:

зміцнення конкурентоспроможності економіки та підвищення продуктивності праці як підґрунтя забезпечення довгострокової стабільності та динамічності економічного зростання і поліпшення соціально-економічних показників;

модернізацію системи соціального захисту населення для надання їй ефективності

з метою подолання бідності та забезпечення стабільного добробуту громадян.

Серед основних напрямів реформування національної економіки у Посланні визначено: «орієнтацію соціальної стратегії на примноження людського капіталу, збереження безперервності його належного використання, розбудова систем освіти, культури, охорони здоров'я» [3].

Також у Посланні визначається, що стратегічною метою соціальної політики України є послідовне підвищення рівня життя населення на основі самореалізації кожного громадянина, зниження соціальної, економічної та культурної нерівності, відтворення економічної та соціальної ролі країни у світовому співтоваристві. Забезпечення довгострокової конкурентоспроможності України у глобалізованому світі зумовлює необхідність підвищення якості життя найбільш числених прошарків населення як підґрунтя для формування середнього класу – основи стабільності суспільства. Практична реалізація такого принципу перетворює державну політику на один із провідних чинників соціального розвитку, робить її дієвою складовою стратегії досягнення національної інтеграції та основним механізмом формування нової якості життя людини. Якісним результатом економічної модернізації має стати реальне скорочення економічного та соціального розривів між Україною та країнами з розвинутою ринковою економікою. Показником успішності такого процесу має стати скорочення відставання України за рівнем ВВП на душу населення від розвинутих країн та зростання індексу людського розвитку [3, 4].

Таким чином, формування соціально орієнтованої держави є пріоритетним напрямом розвитку України.

У сучасних умовах глобалізації світового господарства найбільш ефективного розвитку національної економіки можливо досягти лише при ефективній регіональній інтеграції, яка в широкому розумінні являє собою систему взаємодії національних держав, що ґрунтується на визнанні спільних цінностей та високому рівні співробітництва у визначених сферах у рамках існуючого

інтеграційного об'єднання та на світовому ринку. При цьому можливі розходження позицій країн – інтеграційних партнерів не повинні істотно впливати на розвиток стратегічного співробітництва в рамках інтеграційного об'єднання.

Задля досягнення цієї мети держава повинна здійснювати економічні перетворення в країні, спрямовані на забезпечення повної зайнятості населення, підвищення доходів та поліпшення умов життя людей; формування ефективної системи соціального захисту, освіти, охорони здоров'я, поліпшення демографічної ситуації; забезпечення реалізації культурних потреб людини.

Усі ці соціально-економічні трансформації в державі мають відбуватися на основі «утвердження в суспільстві соціальної справедливості як важливої суспільної цінності, без здійснення якої неможливий повноцінний соціальний та економічний розвиток суспільства, свободи задоволення соціальних потреб та соціальних інтересів людини, створення умов для соціальної безпеки» [5].

Економічна політика держави має бути спрямована на структурні трансформації, здатні забезпечити продуктивну конкурентоспроможність національного господарства. Конкурентоспроможна економіка, з одного боку, є основою для високої оплати праці, а з іншого – для фінансування соціальних благ та виплат.

Відправним пунктом при формуванні державної соціальної політики має бути постулат про динамічний зв'язок між бізнесом та суспільством, у якому посередником виступає держава. Бізнес на основі розвитку інноваційних процесів в усіх сферах суспільного виробництва створює багатство і стимулює економічне зростання через підвищення продуктивності та конкурентоспроможності національної економіки [6].

Отже, реалізація соціальної політики держави має базуватися на інноваційній моделі розвитку національного господарства (див. рисунок).

Створена модель формування соціально орієнтованого ринкового господарства базується на розвитку інновацій як у фінансово-економічній сфері, так і в соціальній.

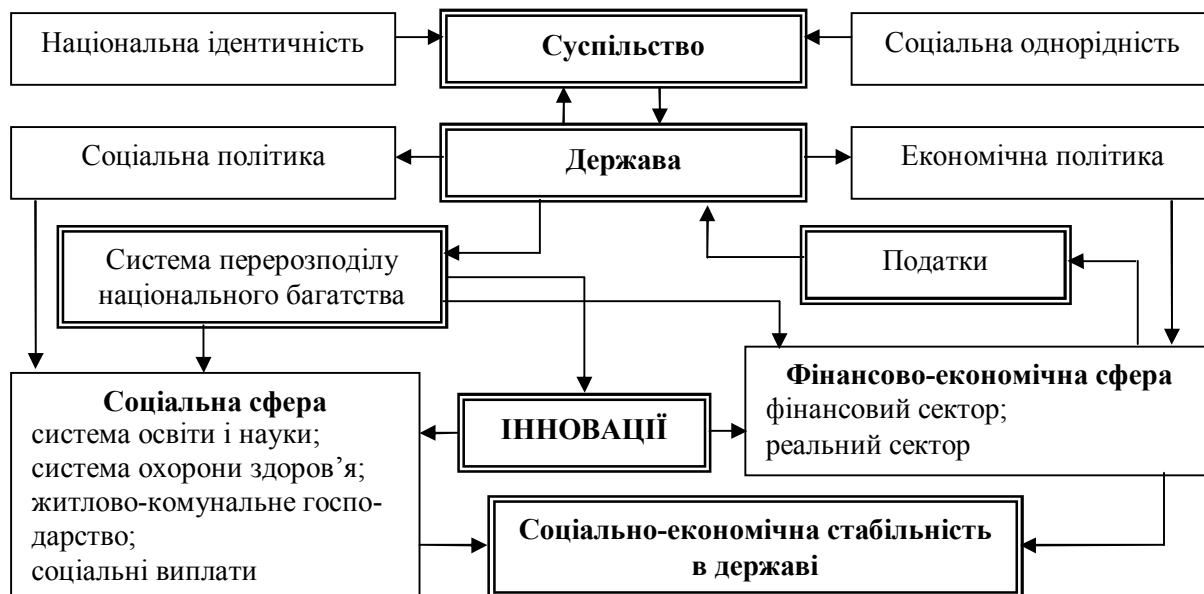

Рисунок. Модель формування соціально орієнтованого ринкового господарства

Інновації в економічній сфері мають сприяти структурній перебудові національної економіки від сировинної спрямованості в аспекті розвитку високотехнологічних галузей промисловості (зокрема машинобудування і всіх його підгалузей).

У фінансовій сфері інновації, перш за все, мають здійснюватися на всіх ринках, що формують ринок довгострокових інвестиційних ресурсів для реального сектору економіки: фондовому, валютному, кредитному, страховому.

Інновації у соціальній сфері мають бути спрямовані на розвиток освіти і науки як інтелектуальної бази інноваційного розвитку національної економіки. Також інновації мають відбутися в системі охорони здоров'я населення та забезпеченості житлом.

Отже, запропонована модель розвитку національного господарства має бути спрямована на досягнення таких основних цілей соціальної політики держави [5].

1. Досягнення повної зайнятості та високих доходів населення.

2. Забезпечення високого рівня реалізації соціальних гарантій населення у сферах охорони здоров'я, освіти, пенсійного забезпечення, забезпеченості житлом, соціальних виплат.

3. Створення умов для реалізації соціального потенціалу людини та досягнення

високого рівня політичної культури в суспільстві.

Для реалізації першої мети держава повинна працювати в напрямках:

створення умов для підвищення соціальної активності населення, застосування мотиваційних механізмів високопродуктивної праці;

формування нової моделі оплати праці на основі застосування принципу випереджаючого зростання;

стимулювання стабільного платоспроможного попиту населення;

зменшення рівня соціальної диференціації населення.

Практичне впровадження другої мети потребує від держави здійснення реформ у сферах:

освіти та науки шляхом підвищення доступності та якості освітніх послуг на основі впровадження зарубіжного досвіду та збереження національного культурного потенціалу, а також визначення потреб інноваційного розвитку держави;

охорони здоров'я населення в напрямі підвищення доступності та якості медичного обслуговування, в тому числі через упровадження системи страхової медицини;

пенсійного забезпечення на основі впровадження трирівневої системи (солідарної пенсійної системи, загальнообов'яз-

кового та добровільного накопичувального пенсійного страхування);

державної житлової політики на основі створення умов доступності житла, в першу чергу через систему банківського кредитування;

соціальної допомоги в напрямі розвитку адресної допомоги та розвитку мереж, що надають соціальну допомогу.

Досягнення третьої мети потребує:

розширення поля можливостей людини у сфері вибору нею способів і форм самореалізації щодо напрямів діяльності на основі практичної реалізації принципу соціальної справедливості;

досягнення соціальної злагоди в суспільстві на основі формування соціальної культури.

Для реалізації запропонованої моделі розвитку національного господарства та досягнення визначених основних цілей соціальної політики держава повинна здійснити реформування у фінансовій та економічній сферах за такими напрямками.

1. З урахуванням того що соціально орієнтована ринкова економіка передбачає високий рівень втручання держави, перш за все у процеси розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту і національного доходу, реформація системи державного бюджету є неодмінною умовою формування «держави добробуту» в Україні.

Держави, у яких найбільш розвинута соціальна сфера і система соціального захисту населення (такі як Скандинавські країни), побудували найширшу систему перерозподілу доходів, яка пом'якшує розшарування суспільства за рівнем доходу. Перерозподіл національного ВВП через бюджет у цих країнах складає 50-60%. У результаті реалізації такої системи перерозподілу національного багатства в цих країнах забезпечується повна зайнятість населення, максимальна рівність між різними групами населення, достатність та висока якість соціальних гарантій.

В Україні питома вага доходів зведеного бюджету разом із доходами позабюджетних фондів у ВВП складає більше 40%, що означає високе фіскальне навантаження на бізнес (особливо в умовах гострої нестачі власних інвестиційних ресурсів підпри-

ємств). У той же час держава не виконує належним чином свої функції щодо соціального захисту населення. Наявність таких диспропорцій між податковим тягарем і соціальним становищем у країні обумовлює необхідність реформування бюджетних відносин.

Причинами зазначених проблем є:

неефективні й негнучкі видатки (структура видатків бюджету негнучка, що підвищує уразливість економіки щодо шоків: понад 90% загального фонду держбюджету складають захищені статті, бюджетні кошти витрачаються неефективно);

хронічне перевищення та швидке зростання зобов'язань стосовно бюджетних ресурсів;

слабкий фіскальний менеджмент (бюджетне планування обмежується річним горизонтом);

слабке управління державним боргом (висока частка зовнішніх зобов'язань – 66,8% у сукупному державному боргу робить його уразливим до валютних коливань);

непрозорість державних фінансів (неповне розкриття інформації про стан держсектору призводить до прихованих дисбалансів і зростання держсектору).

Таким чином, реформування бюджетної сфери має відбуватися в напрямі зниження державного боргу і дефіцитності державного бюджету, підвищення ефективності системи оподаткування, оптимізації управління державними фінансами.

2. Основним джерелом фінансових ресурсів при формуванні соціальної сфери в державі є податки. Сучасний стан бізнес-середовища та системи державних фінансів потребує продовження податкової реформи в Україні. Підсумком проведення такої реформи має стати досягнення сталого економічного зростання на інноваційно-інвестиційній основі, розширення сфери соціальних благ та підвищення якості соціальних гарантій у країні.

Проблемами податкової системи України на сьогоднішній день є масове ухиляння від податків і нерівномірне податкове навантаження на підприємства різного розміру й окремі галузі економіки, що призводить до невиконання податковою системою функції згладжування соціальної нерівності.

Основна причина такої ситуації лежить у площині недосконалої структури податків та нерациональної системи податкових пільг.

Таким чином, сучасна податкова система потребує, перш за все, підвищення ефективності адміністрування податків та спрощення системи сплати податків для бізнесу, що сприятиме досягненню податкової справедливості та рівних конкурентних умов у національній економіці.

Першим етапом на шляху вдосконалення податкової системи в нашій державі стало прийняття у грудні 2010 р. Податкового кодексу України.

Підсумком роботи держави щодо вдосконалення податкової системи України має стати зниження частки тіньової економіки, що, в свою чергу, стане основою для зменшення глибини соціальної нерівності в державі.

3. Розвиток фінансового сектору в національному господарстві є обов'язковою умовою досягнення сталого економічного зростання, що становить основу для формування «держави добробуту».

На сьогоднішній день фінансовий сектор України має ряд проблем, що призводить до невиконання ним своєї основної функції – фінансового забезпечення сталого розвитку реального сектору економіки. Це проявляється, перш за все, у зменшенні обсягів кредитування бізнесу (особливо щодо довгострокового кредитування) та низькому рівні розвитку фондового ринку.

Зовнішніми причинами такого стану фінансового ринку України є фінансова криза, яка розгорнулася по всьому світу у 2008 р. і в даний час ще не має чітких перспектив згортання.

До внутрішніх причин, що формують проблеми розвитку національного фінансового сектору, слід віднести:

утримання фіксованого курсу української гривні на основі її жорсткої прив'язки до американського долара;

підвищення рівня кредитних ризиків;

низьку капіталізацію фінансової системи, що обумовлює низький рівень її стійкості до кризових явищ;

значну частку проблемних активів у портфелі фінансових установ;

відсутність необхідних нормативно-правових та інституціональних умов для роз-

витку фондового ринку і різних фінансових інструментів;

недостатньо незалежну, непрозору роботу регуляторів фінансового ринку;

недостатній обсяг довгострокових фінансових ресурсів, у тому числі через відсутність обов'язкової накопичувальної системи пенсійного забезпечення та нерозвиненість системи страхування життя.

Таким чином, фінансовий сектор України потребує негайного реформування в напрямі вирішення зазначених проблем, підсумком чого має бути: формування гнучкого валютного курсу; зниження рівня інфляції; збільшення рівня капіталізації фінансової системи; збільшення обсягу фінансових послуг як реальному сектору економіки, так і населенню.

4. Розвиток науково-технічної та інноваційної сфери є обов'язковою умовою формування високоефективного національного господарства, здатного забезпечувати соціальну сферу в державі. Інновації в реальному секторі економіки є фундаментом конкурентоспроможної національної економіки, без чого неможлива практична реалізація соціальної політики держави.

Сьогодні в Україні зберігся лише фундамент науково-дослідницького комплексу радянських часів, який не здатен ефективно продукувати і доводити до практичної реалізації наукові результати.

Причина такої ситуації полягає, перш за все, в недосконалій системі законодавчого та фінансового забезпечення науково-технічної та інноваційної сфери, що, у свою чергу, призводить до втрати кадрів і скорочення матеріально-технічних засобів.

Так, загальний обсяг видатків на наукові дослідження й розробки як частка ВВП (наукоємність ВВП) протягом останніх двадцяти років в Україні складає 0,95% (у тому числі з держбюджету – до 0,41%). Водночас у ЄС показник наукоємності ВВП у середньому складає 1,9%, Фінляндії та Швеції – 3,7, США та Німеччині – 2,7% [7].

Таким чином, реформи у сфері науково-дослідницької та інноваційної діяльності мають здійснюватися в напрямі активізації інноваційних процесів в економіці та забезпечення повноцінного використання потенціалу науки у процесі технологічної модернізації економіки.

Досягнення таких результатів можливе на основі:

підвищення конкурентоспроможності наукового сектору шляхом інтеграції вітчизняної науки у Європейський дослідницький простір;

збільшення обсягів та ефективності бюджетного фінансування наукової сфери;

підвищення ступеня кореляції між напрямками науково-дослідних робіт і реальними потребами національної економіки (як реального, так і фінансового секторів);

розвиток інноваційної інфраструктури (бізнес-інкубатори, центри трансферу технологій тощо).

Упровадження зазначених заходів сприятиме практичній реалізації наукових результатів, збільшенню частки інноваційно активних промислових підприємств, підвищенню наукоємності ВВП за рахунок усіх джерел фінансування.

5. Проведені дослідження розвитку національної економічної системи свідчать, що без структурної перебудови національної економіки та модернізації її базових секторів неможливе формування соціально орієнтованої держави.

Структурна перебудова економіки України має здійснюватися в аспекті відходу від сировинної спрямованості національного господарства до розвитку високотехнологічного сектору. Як доводить світова практика, сировинна спрямованість економіки – це тупиковий шлях, що призводить до низької конкурентоспроможності держави, великої залежності від нестабільності світових товарних та фінансових ринків, вразливості соціальної сфери. Реалії сьогодення свідчать, що існуюча в Україні економічна структура, для якої характерна сировинна спрямованість (продукція металургійної галузі є основною складовою українського експорту), не здатна забезпечувати достатні темпи економічного зростання для розвитку соціальної сфери в країні. Причиною такої ситуації є брак коштів і відсутність власних технологій.

При існуючій структурі реального сектору України неможливо чекати високодохідної економіки. Ефективність вітчизняної економіки може підвищитися лише за умови зростання частки наукоємних галузей

і галузей, що виробляють продукцію з високим рівнем технологічної переробки.

У зв'язку з цим першочерговим завданням сучасної економічної політики держави має стати вирівнювання виробничих диспропорцій на основі випереджаючого зростання внутрішнього споживання і нарощування його питомої ваги в структурі ВВП.

Тому в ситуації, що склалася, особливу увагу необхідно приділити розвитку машинобудування як галузі, що виробляє інвестиційні товари, з одного боку, і галузі, здатної усунути диспропорції, що історично склалися в економіці України – з іншого. На користь вибору машинобудування як галузевої точки зростання свідчить і консолідуючий характер галузі: машинобудування є центром тяжіння промисловості через дуже широке коло споживачів і постачальників.

Машинобудівний комплекс нараховує 20 спеціалізованих галузей, у тому числі 58 підгалузей. На сьогодні до його складу входить понад 1600 підприємств з виробництва авіаційної, ракетно-космічної техніки, морських і річкових суден, машин і обладнання для галузей важкої, легкої і харчової промисловості, сільського господарства, транспортного і дорожнього машинобудування, електротехніки та апаратури загального і спеціального призначення, побутової техніки та електропобутових приладів. У машинобудуванні сконцентровано близько 15% основних засобів промисловості і понад 600 тис. працюючих. Знос обладнання становить у середньому по галузі понад 80%.

З урахуванням того, що фундаментом соціально орієнтованої ринкової економіки є перехід національного господарства до нової (постіндустріальної) стадії розвитку – інноваційної економіки, вітчизняне машинобудування як високотехнологічна галузь у цьому процесі має відігравати головну роль.

У той же час перспективи розвитку тієї чи іншої галузі залежать від інтенсивності перебігу в ній інвестиційних процесів. Можливість залучення інвестицій і рівень капіталізації галузі визначаються вартістю, що створюється в майбутньому. Інвестори надають свої кошти під блага, що мають існувати в майбутньому, тому чим вище темпи економічного розвитку і рівень рентабельності,

тим більше очікувана вартість і тим ширше потік інвестиційних вливань, а машинобудування є галуззю промисловості з найбільшою рентабельністю.

З іншого боку, приплив інвестицій у машинобудування багато в чому обумовлений високим рівнем зносу основних фондів у країні. Останніми роками спостерігається закономірне переструктурування інвестиційних ресурсів суб'єктів господарювання на користь модернізації і реконструкції застарілих потужностей. Вітчизняні підприємства спрямовують інвестиції переважно на закупівлю виробничого устаткування.

Оскільки машинобудування – це безпосередньо інвестиційна галузь, то підйом у ній означає приплив безпосередньо інвестиційних товарів у всі сектори економіки, що зумовлює нарощування обсягів виробництва на основі оновлених потужностей в інших секторах економіки за рахунок підвищення продуктивності праці, максимізації використання фонду робочого часу, зниження витрат на одиницю продукції, підвищення її якості та розширення асортименту. Результатом цього стане підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції, а отже, зростання прибутковості та рентабельності як окремих господарюючих суб'єктів, так і галузей економіки в цілому. Цей підйом ініціює інтенсифікацію міжгалузевих міграцій капіталу. Таким чином, відбуватиметься взаємоінвестування галузей, а отже, їх модернізація, розширення, підвищення доходності національної економіки в цілому, що є основою створення соціально орієнтованої держави.

Реалізація запропонованої моделі формування соціально орієнтованого ринкового господарства в Україні має оцінюватися за критерієм найвищого рівня – «поліпшення якості життя населення країни», який, у свою чергу, дезагрегується в критерії нижчого рівня: «підвищення добробуту», «поліпшення стану здоров'я», «підвищення соціального благополуччя», «відтворення населення», «духовно-етичний розвиток».

Загальними показниками соціальної ефективності нижчого рівня є: зайнятість населення; соціальний захист; безпека життєдіяльності; поліпшення споживання товарів та використання послуг; охорона праці; охорона довкілля тощо.

Окремі компоненти соціальної ефективності реалізації запропонованої моделі можуть мати вартісну оцінку, зокрема: зміна кількості робочих місць у країні (регіоні); поліпшення житлових і культурно-побутових умов працюючих і населення; поліпшення умов і безпеки праці працівників; зміна структури виробничого персоналу; підвищення рівня здоров'я працівників і населення; кількість вільного часу населення.

Література

1. Перехідна економіка: підручник / [В.М. Геєць, Є.Г. Панченко, Е.М. Лібанова та ін.]; за ред. В.М. Гейця. – К.: Вища школа, 2003. – 591 с.
2. Економічна енциклопедія: у 3-х т. / [відп. ред. С.В. Мочерний]. – К.: Академія, 2002. – Т. 3. – 952 с.
3. Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с.
4. Україна XXI століття. Стратегія реформ і суспільної консолідації: Експертна доповідь, підготовлена Національним інститутом стратегічних досліджень до Послання Президента України В. Януковича до Українського народу. 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2010_Book/Poslanya_2010/ukr.pdf.
5. Стойка А.В. Стратегічне державне управління соціальною сферою: моногр. / А.В. Стойка. – Донецьк: ВІК, 2010. – 318 с.
6. Кастельс М. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель / М. Кастельс, П. Хіманен. – К.: Ваклер, 2006. – 256 с.
7. The World Factbook. Central Intelligence Agency [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cia.gov>.

Надійшла до редакції 03.12.2012 р.